

Anida Manko

VRIJEDNOSNO-KREATIVNE MOGUĆNOSTI OBRAZOVNE INKLUZIJE

Inkluzija treba biti vrijednost svakog društva. Odgojno-obrazovne ustanove su mjesto razvoja univerzalnih vrijednosti koje trebaju osposobiti svakog pojedinca da svoje potrebe izrazi i zadovolji na jedinstven i drugačiji način. Tako se kreira inkluzivno okruženje koje će različitosti vrednovati pozitivno. Kreiranjem inkluzivnog okruženja stvaraju se prilike za razvoj kreativnosti. Iako se inkluzivno obrazovanje i kreativnost rijetko povezuju, ovim radom se nastoji ukazati na vrijednosno-kreativne mogućnosti inkluzivnog obrazovanja. Mnogobrojne kritike usmjerene ka obrazovanju ukazuju da kreativnost nije dovoljno prepoznata, a posebno kada govorimo o učenicima s teškoćama u razvoju. Razlog za takvo poimanje jeste što se kreativnost često ne prepoznaje kao jedna od sposobnosti, čak i kada je razvijena, jer djeca bivaju promatrana upravo kroz teškoću koju imaju. Naglasak na razvoju vrijednosti treba biti u najznačajnijem periodu razvoja, a to je predškolsko doba, kada se postavljaju temelji u razvoju ličnosti.

Predmet istraživanja je usmjeren na identifikaciju vrijednosno-kreativnih mogućnosti obrazovne inkluzije, gdje je namjera prepoznati moguće načine razvoja kreativnosti u inkluzivnom okruženju. Cilj istraživanja je bio ispitati mišljenje odgajateljica o vrijednosno-kreativnim mogućnostima inkluzije. Predškolske ustanove posljednjih godina se suočavaju sa sve većim brojem djece s teškoćama u razvoju i time se javljaju novi izazovi u osiguravanju uvjeta za razvoj u skladu s potrebama i sposobnostima svakog djeteta. Iz tog razloga u radu će biti predstavljene strategije koje mogu biti smjernice za razvoj temeljnih vrijednosti uvažavajući kreativni potencijal svakog djeteta u inkluzivnom okruženju.

Ključne riječi: *djeca s teškoćama u razvoju, inkluzivno okruženje, kreativnost, strategije, vrijednosti*

UVOD

Inkluzivno društvo treba biti vrijednost savremenog doba. Sastavnice inkluzivnog obrazovanja obuhvaćaju uvažavanje individualnih potreba,

poticanje “jakih” strana, interesa i sposobnosti djece (Ivančić i Stančić, 2006). Odgojno-obrazovne ustanove s inkluzivnom orijentacijom osiguravaju najbolje načine suzbijanja stereotipa, predrasuda i diskriminacije kreirajući otvorene zajednice i inkluzivno društvo. Inkluzivna odgojno-obrazovna ustanova zasnovana je na vrijednostima zajedništva i različitosti (Stainback i Stainback, 1992; prema Igrić, 2015). Upravo vrijednost inkluzije treba da bude usmjerena ka prepoznavanju svih različitosti i sposobnosti koje čine jednu osobu. Postignuća i izvrsnost u akademskim vještinama nisu i ne trebaju biti jedini pokazatelj sposobnosti i uspješnosti neke osobe. Odgajatelji¹ trebaju uvijek prepoznavati jake i slabe strane te jednako jačati i jedne i druge. Nakon obitelji, predškolske ustanove bi trebale biti mjesto gdje se podstiče i razvija kreativnost. Međutim, zbog uskog gledišta o kreativnosti odgajatelji smatraju da su samo pojedina djeca kreativna, a takav stav može biti velika prepreka u podsticanju kreativnosti, posebno u inkluzivnom okruženju. Da bi se kreiralo inkluzivno okruženje potrebno je mnogo kreativnosti, a krajnji ishod trebaju biti razvijene vrijednosti kod djece, koja će razumijevati različitost kao resurs.

Termin *vrijednost* ima veoma široku upotrebu u svakodnevnom životu, ali i u nauci. Analiza ovog pojma ukazuje na postojanje aksiologije, nauke o vrijednostima. Aksiologija potječe od grčke riječi *axios*, što znači vrijedan, dostojan, a *logos* je nauka. Izvorište teorije o vrijednosti potječe još od Platona, koji je razmatrao dobro kao vrhovnu ideju, te je dobrotu promatrao u svim formama, u ravni sa ljepotom, istinom i skladom, gdje je dobro opći pojam. Vjerovatno iz tog poimanja je proizašlo da se vrlo često vrijednostima pripisuje pojam dobra, koji se razmatrao kroz moralnost; međutim, vrijednosti promatramo i šire, pored okvira etike i moralnih vrijednosti. Vrijednost je relacioni pojam koji označava fenomen ljudskog svijeta, ima dijalektički karakter i složenu strukturu koja se može raščlaniti, ali ne i formalno, već samo sadržinski na stvarnom prostoru ljudske djelatnosti (Tanović, 1972). Stoga bi vrijednosti mogli promatrati kao fenomen ljudske prakse, s ciljem razvoja pojedinca, gdje je vrijednosno sve ono što potiče čovjeka na samorazvoj, a sve ono što sputava čovjeka smatra

¹ U radu će se koristiti termin *odgajatelj* koji podrazumijeva oba roda. Terminološka odrednica kojom je fokus stavljen na odgajatelje ne ograničava činjenicu da spoznaje iz rada mogu biti korisne i primjenljive i za stručnjake u ostalim nivoima odgojno-obrazovnog rada.

se kategorijom koja nije vrijednosna. Svaki pojedinac svojim sistemom vrijednosti doprinosi razvoju zajednice. Društvene vrijednosti su često određene hijerarhijski i sklone su promjenama kroz historijske epohe. Individualne vrijednosti su sve osobine karaktera, vrline i originalnosti, gdje spadaju: kreativnost, originalnost, radoznalost, čast, radost, dostojanstvo i naklonost (Tanović, 1972). Bitno je prepoznati vrijednosti kao utemeljene standarde ili kriterije, jer kada se internaliziraju, postaju kriterij za usmjeravanje ponašanja. U tom pogledu možemo uočiti da vrijednosti imaju važnu ulogu u razvoju pojedinca, jer one nisu entiteti o kojima se samo raspravlja, odlučuje i bira nego se njima nešto želi i postići (Rakić et al., 2010). U procesu razvoja pojedinca, sve snažniju ulogu imaju vrijednosti koje vode ka prevladavanju “biti” od “imati”, gdje je vrijednost prihvatiti pojedinca onakvim kakav jeste. Sistem vrijednosti se ubrzano mijenja s ciljem stvaranja homo universalisa, svestrano razvijene individue spremne da sudjeluje u svjetskoj zajednici. U ovom kontekstu naglašava se sloboda, a sloboda nije promatrana kao nova vrijednost, već kao resurs kojim se postiže razvoj i puni potencijal svakog pojedinca (Knežević-Florić, 2005).

Vrijednosti današnjeg društva počivaju i na dokumentima koji se pozivaju na osnovna ljudska prava. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948) navodi da svaki pojedinac ima pravo da ostvari puni potencijal u skladu sa svojim mogućnostima te da je svaka osoba jednako vrijedan i ravnopravan član društva. U radu govorimo o razvijanju vrijednosti putem inkluzije i kreativnosti. Inkluzija kao odgovor na različite potrebe pojedinca, a kreativnost kao mogući način dostizanja samoaktualizacije pojedinca, mogu kreirati prilike da svako dijete izrazi svoje kreativne potencijale na sebi svojstven način. Kada pojedinačne vrijednosti budu isprepletene u sistem općih i posebnih vrijednosti, tada možemo govoriti o općeprihvatljivim vrijednostima društva koje je spremno da prihvati i prepozna sposobnosti svakog pojedinca kao vrijedne i poželjne.

VRIJEDNOSNE KOMPONENTE OBRAZOVNE INKLUZIJE

Sastavnice inkluzivnog društva podrazumijevaju osiguravanje uvjeta za razvoj svakog pojedinca sa ciljem smanjivanja prepreka i restrukturiranja kulture, politike i prakse u zajednici tako da svi resursi uvažavaju različitosti.

“Učitelji i nastavnici kao ključni subjekti procesa inkluzivnog odgoja i obrazovanja imaju slobodu u kreiranju inkluzivnih učionica, u kojima se svako dijete osjeća dobrodošlo i prihvaćeno bez obzira na različitosti” (Karamatić-Brkić, 2012, str. 102). Ovu tvrdnju možemo primijeniti i na predškolski period, gdje se na raznovrsnost treba gledati kao na dragocjen resurs koji podržava učenje za sve. Ovakvom spoznajom naglašava se da odgojno-obrazovni programi trebaju biti organizirani da podržavaju različitosti.

Bilo kakvo polemisanje o inkluziji je nepotpuno bez uvida i razmatranja značajnih dokumenata koji osiguravaju i naglašavaju prava svakog pojedinca. Ključni dokumenti za jednakopravno obrazovanje jesu Svjetska deklaracija o obrazovanju za sve (1990) i Deklaracija iz Salamanke i okvirni principi za akciju (1994) kojima se nalaže uključivanje sve djece u obrazovni sistem. Pored već postojeće Konvencije o pravima djeteta (1989) ovim dokumentima ponovo se potvrđuje pravo na obrazovanje svakog pojedinca. Najbitnije tačke naglašavaju da svako dijete ima temeljno pravo na obrazovanje i da svako dijete ima jedinstvene karakteristike, interese, sposobnosti i potrebe za učenjem. Ne možemo reći da naše društvo ne živi u duhu prava koje promoviraju ovi dokumenti, ali da bi se ova prava internalizirala i postala svakodnevna praksa, potrebno je još mnogo rada i vremena, jer inkluzivna kultura i praksa vrlo često ne prate inkluzivnu politiku.

U radu je fokus stavljen na djecu s teškoćama u razvoju, ali za razumijevanje inkluzivnog odgoja i obrazovanja važno je istaknuti da je termin “djeca s posebnim potrebama” širi te se ne odnosi samo na djecu s teškoćama u razvoju. Termin posebne potrebe odnosi se na svu djecu kojoj je u nekom trenutku potrebna podrška. Posebne potrebe odnose se na nadarenu djecu, djecu s teškoćama u razvoju (intelektualne teškoće, autizam, Down sindrom, ADD/ADHD, epilepsija, cerebralna paraliza, oštećenje sluha, oštećenje vida), djecu izbjeglice, djecu razvedenih roditelja, djecu koja su preživjela traumu; dakle, misli se na svu djecu koja u nekom trenutku trebaju trajnu ili privremenu podršku. Iz ovog proizlazi da je potrebno svakoj osobi pristupiti uvažavajući njene sposobnosti i mogućnosti kako bismo osigurali kvalitetnu podršku na onim nivoima gdje je ona potrebna. Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva učenika u središtu odgojno-obrazovnog procesa. Jednake prilike treba pružiti djetetu koje je nadareno i djetetu s teškoćama, gdje će se načini realizacije aktivnosti razlikovati, ali nikako

da ukazuju na teškoće već na potencijale i moguće prilike koje proizlaze iz takvog pristupa različitostima. Kada inkluziju budemo promatrali kao priliku i prostor za reciprocitet i zajedničko učenje, tada će njene istinske vrijednosti biti prepoznate. Upravo iz uskog promatranja inkluzije, ali i kreativnosti ranijih godina je bilo situacija u kojima vrsni umovi nisu bili prepoznati, te su čak bili sputavani da iskažu svoje sposobnosti. Poznate su činjenice da istaknuti znanstvenici i umjetnici u toku školovanja nisu bili prepoznati kao takvi, a kasnije su se dokazali kao vrhunski stvaraoci. Tako je Isac Newton imao u školi slabe ocjene, a za Thomasa Edisona je učitelj rekao da nema sposobnosti da bilo šta nauči. Za jednog od najvećih tenora Enrica Carusa učitelj je rekao da ne može pjevati jer nema glasa. Poznati dječji pisac Hans Christian Andersen imao je disleksiju, te svi navedeni po današnjem klasificiranju bi imali teškoće u razvoju (Bognar, 2012). Stoga je još od predškolskog perioda važno prepoznati kreativni potencijal kod svakog djeteta i njegovati ga, a ne sputavati i vrednovati kroz gledište jedan zadatak jedan poželjni odgovor, kao što je navedeno u primjeru u nastavku teksta.

1. primjer: Učenici su dobili zadatak da od plastelina naprave lik majke. Svi učenici su veoma radosno i uspješno uradili zadatak, gdje su napravili ljudsku figuru kojom su predstavili svoju majku. Međutim, izdvojio se rad dječaka s teškoćama u razvoju, koji je umjesto lika majke napravio fontanu. Dječak je naišao na nerazumijevanje od učiteljice. On je predstavio lik svoje majke na način kako je on doživljava, a nije mogao verbalizirati zašto je baš tako uradio zadatak.

Emil (govori u sebi): “Znači onaj tko vidi dobro, vidjet će i mamu u mom predmetu. Tko ne vidi, neće vidjeti ni uz tuđu pomoć. Ni da mu dadeš specijalne naočale neće vidjeti ništa.”

Učiteljica: “Moja mama je”... počela je kao da je u pitanju njena, a ne moja mama ... “Hm... pa što bi ovo, Emile, zaboga trebalo biti? Fontana? Plave boje. Na jednom je mjestu pukla. Iz fontane ne teče voda, jer je stara i zahrđala. U njoj zapravo nema vode, jer se fontana pokvarila. Je li tako, Emile?” (Smijeh iz zadnjih klupa!) Odmahnuo sam glavom. Kao što sam rekao, nemamo svi iste oči za gledanje. To jest, uši za slušanje”(Vukić, 2016, str. 128).

Majka je za Emila upravo bila takva, kao fontana, iz razloga što su njeno lice svaki dan kvasile suze, a pratile su ih brige o odrastanju i drugačijim potrebama njenog dječaka. Emil nije mogao da odgovori na postavljena pitanja, a učiteljica nije dopustila da dječija mašta i drugačiji odgovor na zadatak budu prilika za kreativnost.

Neophodno je da odgajatelj prihvati odgovornost kreiranja okruženja koje će osigurati prilike sudjelovanja i učenja sve djece u odjeljenju/grupi. Kako bi to postigli, odgajatelji trebaju razviti pored stručnih kompetencija i vještine za jednakopravno poučavanje i promicanje obrazovanja sve djece. U odgojno-obrazovnom procesu naglašava se da odgajatelji trebaju potražiti i razvijati partnerstvo s kolegama, roditeljima, stručnim saradnicima, lokalnom zajednicom, jer svi oni predstavljaju vrijedne resurse u inkluzivnom obrazovanju. Međutim, primarni zadatak u inkluzivnom okruženju jeste prihvatiti različitost i ponuditi načine kojima će se njegovati vrijednosti koje proizlaze iz razlika. Odgajatelj treba biti model djeci jer njegov stav prema drugom i drugačijem služi kao primjer kako djeca treba da reaguju na razlike u svom okruženju.

KREATIVNOST INKLUZIVNOG ODGAJATELJA

U vremenu brzih i značajnih promjena kreativnost važi za jednu od najpoželjnijih osobina pojedinca. Budućnost će se sve više bazirati na pojedince koji će imati karakteristike homo creatora, posebno u društvu koje je isprepletено množtvom informacija, bit će važno prepoznati i kreirati nove ideje. Kreativnost nije samo efekat već i proces koji treba da podrazumijeva rast i razvoj pojedinca koji će biti otvoren za radoznalost, otvorenost, samopouzdanje, nova iskustva (Stevanović, 2000). Kreativnost ne mora nužno uvijek biti neki novi izum, proizvod, već kreativnost možemo promatrati na mikrorazini, poput situacija u kojima pojedinac prvi put otkriva nešto što je njemu novo i drugačije. Kada sami sebe iznenadimo krajnjim ishodom, to može biti prilika da pokazujemo i razvijamo svoju kreativnost. U tom segmentu djelovanje odgajatelja treba biti dinamično, poticajno, usmjereno ka procesu promjene, redefiniciranja i komuniciranja. Vrlo se često dešava da se sputava kreativnost, kroz umanjivanje vrijednosti djeteta, ali i kroz neprepoznavanje svih sposobnosti koje mogu biti važan resurs u odgojno-obrazovnom radu. Odgajatelji nisu pripremljeni i motivirani da podstiču

kreativnost kod djece. To se dešava zbog preopširnog sadržaja koji trebaju pratiti u toku rada i samoj dinamici koja diktira segmente rada, gdje odgajatelj često prate ustaljenu formu. Međutim, upravo u predškolskom periodu vrijednost kreativnosti treba biti u tome da djeca imaju slobodu na drugačiji način usvajati i prezentirati usvojeni sadržaj. Kroz takve procese razvija se kritičko mišljenje, te se omogućava da razumiju važnost znanja za budući život i da uočavaju sadržaje koji će im biti korisni u životu (Kunac, 2015).

Igra je u predškolskom periodu najznačajniji put učenja, te se upravo kroz igru djeteta treba podsticati razvoj kreativnosti. Potencijalna kreativnost prisutna je u različitim sferama ljudskog razvoja te je treba pažljivo promatrati i podsticati. Kako vanjski faktori mogu i trebaju podsticati kreativnost, isto tako mogu vrlo brzo blokirati i spriječiti njeno ispoljavanje. Odgajatelj ima priliku kroz svoj rad biti kreativan, jer on je voditelj procesa, prostora i vremena. Važno je naglasiti da dijete ne čeka polazak u školu da bi pokazalo svoju kreativnost, prvi koraci su u obitelji, sa vršnjacima i u predškolskim ustanovama. Uzajamna komunikacija je plodonosno tlo za kreativnost, pohvala za produktivan rad je uvijek dobrodošla, a sam proces kreativnosti podrazumijeva nešto različito, drugačije, što jeste ujedno vrijednost i inkluzije. Kada djeci objasnimo i predstavimo različitost kao nešto poželjno i prihvatljivo stvorit ćemo priliku i za ispoljavanje kreativnosti i za uvažavanje drugog i drugačijeg.

Zahtjeve u toku odgojno-obrazovnog procesa odgajatelj treba individualizirati, odnosno prilagoditi jakim i slabim stranama djeteta, što podrazumijeva prilagodbu na didaktičko- metodičkim razinama. Prilagođavanje didaktičko-metodičkog pristupa traži od odgajatelja da se proces prilagođavanja realizira na razini percepcije, razini spoznaje, razini govora i razini zahtjeva (Bouliet, 2010). U tom procesu od odgajatelja se traži da postojeća rješenja prilagodi potrebama djece, čime mu se daje sloboda i mogućnost kreiranja sadržaja. U tom prostoru kreiranja sadržaja odgajatelj ima priliku koristiti se različitim tehnikama, te može biti veoma kreativan. Oblike kreativnosti možemo pripisati i djeci. Način odgovaranja na zahtjeve i zadatke može biti prostor za razvijanje kreativnosti. Samo odjeljenje/grupa može svojim pristupom koristiti resurse koji će osigurati takvu sredinu koja će promovisati vrijednosti inkluzije i kreativnosti. U odgojno-obrazovnom radu je potrebno razlikovati kreativno poučavanje i poučavanje za kreativnost (Jeffrey i Craft, 2004; prema Kunac, 2015).

Dakle, kreativno poučavanje odnosi se na kreativnost u radu odgajatelja, korištenje različitih metoda i strategija u buđenju učeničkog interesovanja za sadržaj, dok je poučavanje za kreativnost usmjereno ka poučavanju kreativnog ponašanja i učenja kod učenika. Za razvijanje punog potencijala kreativnosti poželjno je kombinirati oboje.

Karakteristike kreativnog odgajatelja su da je inspirator stalno u pokretu, pronalazi situacije u kojima podstiče djecu da tragaju za nepoznatim, traži povratne informacije, podstiče ih da pitaju, razmišljaju i razmjenjuju mišljenja, otvoreni su za nova iskustva te koriste svoj potencijal za stvaralaštvo, imaju jasnu koncepciju i tolerantni su (Stevanović, 2000). Kako odgojno-obrazovni proces, tako i kreativnost treba da se planira, organizira, usmjerava i da se stvaraju situacije u kojima se stvaraju mogućnosti da djeca ispoljavaju kreativnost. Kreativnost treba da bude prisutna u svim oblicima, gdje će se djeca za najjednostavnije i najuobičajene pojave pitati kako, zašto, kako drugačije, jer je to put buđenja radoznalosti. Stoga, možemo reći da je pred odgajateljima da primijene one strategije koje su dio njihovog profesionalnog, ali i ličnog razvoja. Odgajatelji trebaju razvijati spoznaju da u njima leži odgovornost za podsticanje djece gdje će im oni pokazati put razvoja njihovih potencijala, a ne ponuditi im gotove načine da postignu cilj. Cilj svakog odgojno-obrazovnog procesa treba biti takav da svu djecu navedemo da rade kvalitetno, kako i Glasser (1994) navodi da nastavnik koji sve svoje učenike navede na kvalitetan rad je neko ko je najuspješniji u najtežem poslu na svijetu. Pored toga, ukoliko odgajatelj ima najbolje uvjete za rad, a nema na umu sposobnosti i potrebe djece, već u početku je osuđen na neuspjeh. Kreativnost odgajatelja je važna pretpostavka razvoja kreativnosti učenika. Kreativnost kod djece može se podsticati kroz aspekte stvaranja novih ideja, produbljivanja ideja, otvorenosti i hrabrosti za istraživanje i slušanje unutarnjeg glasa (Treffinger et al., 2002; prema Bognar, 2007). Da bi se postiglo razvijanje ovih aspekata, potrebno je imati odgajatelje koji su spremni na promjene i žele da unaprijede svoju praksu kroz vlastitu inicijativu, entuzijazam i želju da kod svakog djeteta izazovu promjenu na bolje.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog rada jeste analizom i deskripcijom utvrditi vrijednosno-kreativne mogućnosti obrazovne inkluzije, te propitati mišljenje odgajateljica o

vrijednostima inkluzije i mogućim načinima poticanja i razvoja kreativnosti u inkluzivnom okruženju.

Za potrebe istraživanja postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koje vrijednosti inkluzije prepoznaju i njeguju odgajateljice u odgojno-obrazovnom radu s djecom?
2. Da li i na koji način promatraju inkluziju kao prostor za razvijanje i podsticanje kreativnosti?
3. Koje izazove imaju u ostvarivanju kreativnosti u inkluzivnom okruženju?

Postavljeni cilj i istraživačka pitanja realizirani su uz upotrebu metode teorijske analize, *servey* metode i deskriptivne metode. Teorijskom metodom su izdvojena različita gledišta o vrijednostima, kreativnosti i inkluziji. Korišten je *servey* metod, s namjerom ispitivanja mišljenja odgajateljica, a deskriptivnom metodom opisani su dobiveni rezultati. Tehnike koje su korištene u istraživanju su rad na dokumentaciji i intervjuiranje. Intervju je sadržavao petnaest pitanja otvorenog tipa. Uzorak istraživanja činile su odgajateljice predškolskih ustanova u Sarajevu, a uzorak je obuhvatio petnaest odgajateljica, koje u svojim odgojnim grupama imaju djecu s teškoćama u razvoju, što govori da je uzorak stratificiran. Dobiveni rezultati ne mogu se generalizirati zbog veličine uzorka, ali mogu poslužiti za buduća istraživanja i unapređenje odgojno-obrazovnog procesa.

INTERPRETACIJA REZULTATA

Da bismo mogli odgovoriti na potrebe inkluzivnog okruženja, važno je identificirati pojam inkluzije iz perspektive odgajatelja. Ispitane odgajateljice predstavile su svoje gledište inkluzije široko, naglašavaju da inkluziju promatraju kao zajedničko djelovanje, druženje i učenje djece atipičnog rasta i razvoja sa djecom tipičnog rasta, ali ne samo kroz procese odgoja i obrazovanja, već u cjelokupnom društvu uz osiguravanje individualizacije i prilagođenog okruženja. Vrijednosti inkluzije su: prihvatanje, poštovanje, uvažavanje, različitost i jednakopravnost. Shodno tome odgajateljice uz navedene vrijednosti inkluzije djeluju na razvijanju uzajamnih pozitivnih odnosa, razvoju socijalnih vještina, razvoju empatije kod djece, ali i roditelja. Ovakvo poimanje inkluzije je pozitivno, a za njegovanje ovih vrijednosti potrebno je imati kompetencije da bi se inkluzivna kultura i

vrijednosti inkluzivnog okruženja održale i kreirale inkluzivnu zajednicu. Kompetencije koje su odgajateljice izdvojile kao ključne za kvalitetan odgojno-obrazovni rad su: stručnost, senzibilitet prema različitostima, poznavanje potreba djeteta, ali i roditelja, ljubav prema pozivu, strpljenje, kreativnost, empatija i vještine komunikacije. Navode da je za rad u inkluzivnom okruženju potrebno imati dovoljno stručnog znanja o specifičnim razvojnim teškoćama, što im nedostaje s obzirom na to da u toku studija nisu imale nastavne predmete koji bi ih pripremili za rad u inkluzivnom okruženju. Možemo zapaziti da se kreativnost nalazi skoro na kraju popisa, iako u narednim odgovorima vidimo da odgajateljice ipak pridaju više pažnje kreativnosti nego što su je pozicionirale u ovom pitanju. Njegovanje kreativnosti u inkluzivnom okruženju smatraju važnom komponentom rada u predškolskim ustanovama, mada smatraju da nije na zavidnom nivou. S obzirom na brojne međunarodne dokumente koji pozivaju sve učesnike u odgoju i obrazovanju da poštuju jedno od osnovnih univerzalnih ljudskih prava, pravo na obrazovanje, predškolske ustanove nastoje odgovoriti na potrebe sve djece koja su obuhvaćena predškolskim odgojem u Kantonu Sarajevo. Iako navode da predškolske ustanove nisu dovoljno spremne da uvijek odgovore na specifične potrebe djece, nastoje da sve kapacitete kojim raspolažu ponude u cilju najboljeg interesa djeteta. Navode kako inkluzivno okruženje osigurava prihvatanje drugog i drugačijeg, te se stvaraju prilike za vršnjačko učenje uz podizanje svijesti o jednakosti, čime se doprinosi smanjivanju predrasuda.

Nakon što su prepoznale vrijednosti inkluzije, odgajateljice su pitane o aspektima kreativnosti u svom radu. Pod kreativnim podrazumijevaju sve što je drugačije, neobična pitanja i ideje, radoznalost i dječije produkte koji nastaju u okviru aktivnosti u predškolskim ustanovama u kojima rade. Svih petnaest odgajateljica nastoje biti kreativne i podstiču kreativnost kod djece kroz svakodnevne aktivnosti, a najčešće kroz: muziku, ples i crtanje. Često se kreativnost upravo veže za umjetnost, te je važno naglasiti da se kreativnost nalazi u svakom aspektu ljudskog djelovanja. Radoznalost i mašta, kao i želja za istraživanjem nepoznatih stvari, sloboda i drugačija igra su prilike za ispoljavanje kreativnosti. U skladu s tim spoznajama odgajateljice nastoje koristiti sve resurse kojima raspolažu da podstiču djecu da sami dođu do odgovora i novih pitanja. Dvanaest odgajateljica smatra da kreativnost treba razvijati kod sve djece, dok tri smatraju da nije

moguće razvijati kreativnost kod sve djece, jer neka djeca ne pokazuju sklonosti ka tome. Međutim, upravo ovakvo promišljanje o kreativnosti i dovodi do toga da se potencijal kreativnosti gasi. Odgajateljice su pitane da li smatraju da djeca s teškoćama u razvoju mogu biti kreativna. Sve su dale potvrdan odgovor, s tim što dvije odgajateljice smatraju da kreativnost treba posmatrati u skladu s mogućnostima djeteta. Zanimljivo je da za kreativnost kod djece s teškoćama u razvoju vrednuju svaki postupak kojim djeca pokazuju samostalnost, interes za različite materijale, aktivnosti, zaokupljenost nekim zadatkom, drugačijim pristupom i odgovorom na zadatak. Iako smatraju da je kreativnost zastupljena u njihovom radu i da rade na podsticanju kreativnosti kod djece, kao izazove koji ih sputavaju da djeluju intenzivnije na ovom polju navode ograničenost vremenom, materijalnim resursima i potrebnim znanjima iz oblasti inkluzivnog obrazovanja. Posebno naglašavaju da su im potrebna usavršavanja u segmentu praktičnog rada s djecom s teškoćama u razvoju, u prepoznavanju potreba i mogućnosti djeteta, prilagođavanja i korištenja adekvatnih oblika rada, te vještina komunikacije sa roditeljima. Najbolji način dodatnog usavršavanja vide kroz seminare, radionice, razmjene iskustava, praktične vježbe i upute za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Ono što je dodatni pokazatelj koji ide u prilog prethodnom odgovoru jeste da sve odgajateljice smatraju da fakultetsko obrazovanje ne priprema odgajatelje da budu dovoljno kreativni, niti ih priprema za rad u inkluzivnom okruženju. Seminari i stručna usavršavanja trebaju biti podrška i dodatni izvor znanja, a ne i jedini način usavršavanja, stoga je potrebno u toku inicijalnog obrazovanja budućih odgajatelja više pažnje usmjeriti ka sadržajima iz oblasti inkluzije ali i kreativnosti. Iz kratkog istraživanja možemo vidjeti da kreativnost u inkluzivnom okruženju treba još više poticati i razvijati, posebno u predškolskom periodu koje je jako važno za cjelokupan razvoj svakog djeteta. Odgajateljice su navele da često pokušavaju primijeniti različite strategije, te znaju improvizirati, ali i povezivati ranija iskustva djece da bi ih motivirale da sudjeluju i iskažu svoje potencijale.

Odgajateljice često kombiniraju različite metode, oblike i tehnike rada, stoga je ovo istraživanje iznjedrilo ideje za moguće strategije koje se mogu primijeniti s namjerom podsticanja kreativnosti u inkluzivnom okruženju. Planiranje i pripremanje odgojno-obrazovnog rada na svim nivoima treba da sadrži različite pristupe podučavanja, različite metode nastavnog rada

i na kraju, različite načine prezentovanja onog što se naučilo. Predškolske ustanove trebaju njegovati slobodu izražavanja kroz igru kao glavnu aktivnost učenja. Potrebno je ponuditi više slobodnih aktivnosti čijom će se realizacijom odgovoriti na potrebe i interesovanja sve djece. S obzirom na to da su odgajateljice inkluziju vidjele kao priliku da djeca uče jedni od drugih, upravo vršnjačko učenje može biti jedan od važnih elemenata rada u predškolskoj ustanovi gdje će djeca timski sa svojim vršnjacima usvajati nova znanja. Za učenike s teškoćama u razvoju potrebno je obezbijediti individualni pristup koji podrazumijeva organizovanje mentorskog rada ili potpunu individualizaciju. Mentor učeniku može biti odgajatelj, asistent, ali i dijete iz vršnjačke grupe ili dijete iz starije grupe u predškolskoj ustanovi. Pored kognitivnog, neophodno je voditi računa i o drugim aspektima razvoja ličnosti: emocionalnom, afektivnom, socijalnom. Potrebno je razviti osobine ličnosti kao što su istrajnost, upornost, izdržljivost, motiviranost i sl. Da bi se ove osobine podržale, važna je odgovornost svih odraslih: roditelja, predškolskih ustanova, škole, zajednice, društva u cjelini. “Kod podsticanja kreativnosti nastavnik treba uvijek spremno uvažavati neobična pitanja, uvažavati maštovite i neobične ideje, pokazati djeci da njihove ideje imaju vrijednost, te ih podržavati u pronalasku različitih puteva spoznaje” (Bognar, 2007). U procesu razvoja kreativnosti važno je djecu motivisati da budu spremni preuzeti rizik, boriti se za svoje ideje, slobodno iznijeti svoj stav i argumentirati, jer je za razvoj kreativnosti pored ličnog nastojanja važan i stav okoline. Ukoliko okolina osuđuje i ne nudi prostor za realizaciju i pokazivanje sposobnosti, kreativnost će se gubiti i djeca neće biti slobodna iskazati svoja interesovanja iz razloga što će ih biti strah da neće biti prihvaćeni, te mogu shvatiti da njihov rad nije vrijedan. Za razvoj kreativnosti potrebno je osigurati znanje, načine vježbanja divergentnog i konvergentnog mišljenja, podsticanje samopouzdanja i vjere u sebe (Kunac, 2015). Pri poučavanju i razvoju kreativnosti odgajateljima može koristiti Teoranceov (2009) inkubacijski model poučavanja koji se sastoji od tri etape:

1. povećanje očekivanja i motivacije (kreiranje želje za znanjem, istraživanjem, podsticanjem kreativnosti i davanjem smisla svemu što se radi),
2. produbljivanje očekivanja (dublja spoznaja novih informacija, aktiviranje svih osjetila, pronalaženje problema i rješavanje istih),

3. pomicanje prema van (istinsko podsticanje kreativnosti, kreativno promišljanje izvan okruženja za učenje, te uključivanje u svakodnevni život (Kunac, 2015).

Kreativnost treba promatrati kao dinamične i promjenljive komponente koje se razvijaju u toku cijelog života. Okolina je jedan od ključnih faktora u podsticanju kreativnosti. Kreativna i poticajna okolina je ona koja je zasnovana na humanističkom pristupu te pruža svima prilike za postizanje rezultata u skladu sa mogućnostima. Potrebno je stvarati prilike za praktičnu primjenu i kreativno djelovanje koje će rezultirati kreativnim ponašanjem. Pri tome odgajatelj bi trebao podsticati i osiguravati sljedeće:

1. osigurati slobodnu komunikaciju,
2. osigurati poticajno okruženje,
3. podsticati i ohrabriti djecu na stvaranje drugačijih rješenja,
4. pohvaliti kreativan i drugačiji pristup radu,
5. stvoriti okruženje koje toleriše pogreške,
6. podsticati otvorene rasprave i aktivno učenje,
7. osigurati dovoljno vremena, onoliko koliko je potrebno svakom djetetu,
8. koristiti sve resurse za podsticanje kreativnosti i
9. dopustiti svakom djetetu da iskaže svoje sposobnosti na njemu svojstven način.

Neke od popularnih tehnika koje se koriste u podsticanju kreativnosti su Šest mislećih šešira, zatim kretanje od rješenja, a ne od problema, diferencirana nastava, individualizacija, personalizirano učenje, mentorski rad i slično. Za inkluzivno obrazovanje i podsticanje kreativnosti, može se izdvojiti razvojna diferencijacija koja je usmjerena ka poštivanju individualnih razlika, upotrebi metoda koje uključuju kognitivni proces, razvojnoj upotrebi kognitivne intervencije, te procjenjivanju koje je formativno i dijagnostičko (Maksić, 2006). Odgajatelj u planiranju može kretati od različitih vrsta inteligencija, odnosno trebao bi dobro poznavati djecu i pripremati tematske aktivnosti tako da razvija strategije učenja u skladu sa stilom učenja koje dijete preferira. Obično se koristi Gardnerova teorija višestrukih inteligencija, te se na osnovu ove teorije mogu prilagoditi sadržaji. Ovaj je način zanimljiv iz razloga što bi se kroz ovakav pristup u radu smanjila usmjerenost samo na intelektualni razvoj, već bi se holistički pristupilo učeniku i time bi se ostvario prostor za razvijanje kreativnosti, a

upravo bi predškolske ustanove bile prva stanica u podsticanju svestranog razvoja ličnosti.

Jednostavnije se čini navesti šta sve treba raditi kod podsticanja kreativnosti, međutim, jako je važno i osvijestiti šta sve sputava kreativnost. Kreativnost se može potiskivati tako što se neće posvetiti pažnja djetetovim interesovanjima, ograničavat će ih se na tačno ono što se traži od njih bez mogućnosti fleksibilnog pristupa. Iako su odgajateljice navele da je teže osigurati fleksibilnost u pristupu, često ih vremenski okviri sputavaju da kreativnost bude temeljna odrednica u njihovom radu. Nedostatak vremena, nedavanje povratnih informacija, strogo praćenje normi i pravila, usmjerenost na ono u čemu dijete nije upješno i nedavanje prilike da se pokaže u drugim oblastima nepovoljni su faktori koji sputavaju razvoj kreativnosti. Brojna istraživanja koja su sprovedena ukazuju da je formalna nastava jedna od velikih prepreka u podsticanju kreativnosti. Iako je odgojno-obrazovni rad u predškolskim ustanovama prilično strukturiran, odgajatelji trebaju biti ti koji će i u tom formalnom kontekstu tematskih cjelina koje trebaju realizirati osigurati fleksibilnost u realizaciji aktivnosti.

Inkluzivno okruženje podstiče svu djecu na učestvovanje, svi mogu učiti i ispoljavati svoje sposobnosti, a komunikacija počiva na poštovanju, razumijevanju, empatiji i ujedno ovakvim odnosom stvara se ugodna klima koja može biti jako dobar prostor za ispoljavanje kreativnosti svakog učenika. Ponašanje odgajatelja u inkluzivnom okruženju trebalo bi biti usmjereno djetetu, odnosno prilagođeno potrebama djeteta, s ciljem postizanja očekivanih ishoda i optimalnog razvoja svakog djeteta (Milenović, 2011). Odgajatelj u inkluzivnom okruženju ima uloge organizatora, koordinatora, medijatora, savjetnika, kreatora i svojim ulogama stvara prilagodljiv stil vodstva, kojim nastoji ostvariti pozitivne promjene. Potrebno je mnogo rada i vremena da se ostvare dvije vrlo važne, a često suprotstavljene paradigme kreativnost i inkluzivnost.

ZAKLJUČAK

Potražnja za kreativnim rješenjima i kreativnim pojedincima postaje sve veća u ubrzanom procesu razvoja svih sfera društva. Pitanje je na koji način odgovoriti na ove zahtjeve, a pri tom graditi društvo koje će biti utemeljeno na vrijednostima inkluzije. Čini se jednostavnim dati svakom pojedincu

priliku da učestvuje u društvu u skladu sa svojim sposobnostima i mogućnostima; međutim, u praksi je sasvim drugačije. Društvo koje počiva na stereotipima i predrasudama o drugom i drugačijem nije društvo u kojem se može razvijati kreativnost, jer u takvom društvu različitost i kreativnost nisu prepoznate kao vrijednost.

Ranija istraživanja pokazuju da mnogi odgajatelji i nastavnici ne vole kod učenika crte ličnosti i karakteristike ponašanja koje su povezane s kreativnošću, dok s druge strane smatraju ili bar tako tvrde da kreativnost treba da se podstiče u školi (Cropley, 2000; prema Maksić, 2006). Kako onda odgovoriti na ovaj paradoks? Potrebno je svima osigurati optimalne uvjete, a kada ih treba internalizirati, onda se javljaju prepreke. Da bi djeca postigla optimalan razvoj, potrebna je stimulativna okolina, podrška i profesionalac koji će to sve izbalansirati. Istraživanje ovog rada ukazuje da je prisutan entuzijazam kod odgajateljica, koje u svom radu nastoje podsticati kreativnost kod sve djece, iako je primjetno da različito postavljaju kriterije pri vrednovanju kreativnosti u inkluzivnom okruženju. Potrebno je postaviti iste kriterije kreativnosti, a osigurati različite načine za ispoljavanje i vrednovanje produkata da bi uvažili potrebe svakog djeteta. Da bi mogli da odgovore na sve potrebe današnjice neophodno je da obrazovni sistem priprema buduće odgajatelje tako da oni budu spremni odgovoriti na sve izazove koji ih čekaju u radu. Inkluzija nije samo uključivanje djece s teškoćama u razvoju u predškolske ustanove, što su i same odgajateljice potvrdile. Inkluzija treba da bude svakodnevni život jer ona počiva na univerzalnim ljudskim vrijednostima, te se upravo kroz nju može i treba razvijati kreativnost.

Radi prilagođavanja odgojno-obrazovnih ustanova individualnim potrebama svake osobe, Gardner smatra da škole, a time i predškolske ustanove trebaju razmišljati o svojim novim ulogama. Javlja se potreba za stručnjakom koji bi prepoznavao i otkrivao jake strane djece i učenika, škole bi trebale imati brokera za usklađivanje učeničkog profila i brokera za povezivanje sa mogućnostima šire zajednice. Sve ove uloge očekuju se prvo od odgajatelja, zatim i od nastavnika, što ukazuje da reforma obrazovanja treba da bude usmjerena ka cjelokupnom sistemu inicijalnog obrazovanja budućih odgajatelja i nastavnika ka novim ulogama i izazovima školstva, ukoliko želimo u budućnosti imati bolje prilike za razvoj kreativnosti i inkluzije. Do tada, neophodno je da odgajatelji koriste kapacitete koje imaju,

da idu u korak sa vremenom i potrebama svakog djeteta. Ukoliko odgovore na različite potrebe djece, već time bivaju kreativni u svom radu, a samo kreativan odgajatelj može podsticati i razvijati kreativnost kod djece i uvažavati vrijednosti različitosti.

LITERATURA

1. Bognar, L., 2012. "Kreativnost u nastavi". *Napredak*, Vol. 153, No. 1. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
2. Bognar, L. i Bognar, B., 2007. *Kreativnost učitelja kao značajna kompetencija nastavničke profesije*. Kompetencije i kompetentnost učitelja: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog kolokvija održanog u Osijeku. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayer.
3. Glasser, W., 1994. *Kvalitetna škola*. Zagreb: Educa.
4. Igrić, Lj., 2004. "Društveni kontekst, posebne potrebe/invaliditet/teškoće u razvoju i edukacijsko uključivanje". *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40 (2), str. 151–164. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/11523>.
5. Ivančić, Đ., Stančić, Z., 2006. "Individualizirani odgojno-obrazovni programi. Od teškoća u razvoju prema planu podrške učenicima s posebnim potrebama". Polugodišnjak Hrvatske udruge za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama IDEM, 3 (2/3), str. 91–119.
6. Ivančić, Đ., Stančić, Z., 2013. "Stvaranje inkluzivne kulture škole". *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, (49) 2, str. 139–157.
7. Knežević-Florić, O., 2005. *Pedagogija razvoja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
8. Karamatić Brčić, M., 2012. "Implementacija i provedba inkluzivnog odgoja i obrazovanja u sustavu redovnih škola". *Magistra Iadertina*, 7 (1), str. 101–109. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/99895>.
9. Kunac, S., 2015. "Kreativnost i pedagogija". *Napredak*, Vol. 156, No. 4. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
10. Maksić, S., 2006. *Podsticanje kreativnosti u školi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
11. Milenović, Ž., 2011. "Stil vodstva nastavnika inkluzivne nastave". *Život i škola*, br. 25, god. 57, str. 154–167.
12. Stevanović, M., 2000. *Modeli kreativne nastave*. Tuzla: R&S.
13. Rakić, V. Vukušić, S., 2010. "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti". *Društvena istraživanja*, 19 (4–5), str. 771–795.
14. Romstein, K., 2010. "Epistemološki pristup inkluziji". *Pedagogijska istraživanja*, 7 (1), str. 85–92. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/118380>

15. Tanović, A., 1978. *Vrijednosti i vrednovanje, prilog proučavanju aksiologije*. Sarajevo: IGRO "Svjetlost" – OOUR Zavod za udžbenike.
16. Vukić, L., 2016. *Specijalna potreba*. Zagreb: VB2 Tisak.

VALUES AND CREATIVITY OPPORTUNITIES OF INCLUSIVE EDUCATION

Summary

Inclusion should be an important value of every society. Education institutions are the place for developing universal values that should enable every individual to express their needs in a unique and different way, which will prompt an inclusive environment that values diversity. Forming an inclusive environment fosters opportunity for developing creativity. Although inclusive education and creativity are rarely perceived as related, this paper aims to present the values and creativity opportunities of inclusive education. A chorus of criticism directed at the education system shows that creativity is not recognized enough, especially when it comes to students with disabilities whose creativity is often not seen as one of their abilities, even when it is developed. That happens as a result of perceiving the students through the prism of their disability. The emphasis should be on developing the values during the preschool period, which is the most significant period of a child's development as that is the time when the foundations of the personality development are set.

The subject of this research is focused on identifying the values and creativity opportunities of inclusive education, while the intention is to recognize the possible ways of developing creativity in an inclusive environment. The aim of the research was to examine the educators' opinions on values and creativity opportunities of inclusion. As of recently, preschool institutions have been now facing an increasing number of children with disabilities enrolling in. Therefore, new challenges are posed on the preschool education when it comes to providing the children with the conditions for a development that meets their needs and abilities. The purpose of the paper is to offer strategies that will ensure the development of core values while respecting the creative potential of each child in an inclusive environment.

Key words: *children with disabilities, inclusive environment, creativity, strategies, value*